

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 28.05.2024

Makale Kabul | Accepted: 30.10.2024

Atıf | Cite as: Reyhan Yakışan, "Azerbaycan Cedidizminde Kadın Hakları", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(2), Aralık 2024, s. 102-116.

DOI: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1491245>

AZERBAYCAN CEDİDİZMİNDE KADIN HAKLARI*

Reyhan YAKIŞAN**

Öz

19. yüzyıl Azerbaycan Cedidizmi'nin kadın olgusu, Avrupa'daki Aydınlanma Çağı'nın etkisi altında şekillenmiş ve milliyetçilik gibi yeni akımlarla birlikte ortaya çıkmıştır. Cedidci aydınlar, ülkelerinin geri kalmışlığını inceleyerek geleneksel eğitim sistemini eleştirmiş ve çağın ihtiyaçlarına uygun modern eğitim kurumlarının kurulmasını savunmuşlardır. Bu hareket, siyasi alanda da etkisini göstermiş ve Azerbaycan'da milli kimlik bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Cedidci aksiyonerler, kadınların sosyal eşitsizliğine dikkat çekmiş ve kadın haklarının iyileştirilmesi için mücadele etmişlerdir. Bu çabalar sonucunda Azerbaycanlı kadınlar, Batı'daki kadınlardan daha önce sosyal haklara kavuşmuş ve modern Azerbaycan'da siyasetten bilime kadar birçok alanda önemli roller üstlenmişlerdir. Kadınların eğitim ve toplumsal hayatta daha aktif rol almaları, Azerbaycan toplumunun genel modernleşme sürecine önemli bir ivme kazandırmıştır. Cedidci hareketin bu öncü kadınları, Azerbaycan'ın kültürel ve entelektüel hayatında derin izler bırakmıştır. Cedidci aydınlar, kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer alması gerektiğini savunarak, kadınların eğitim, iş ve siyasi hayata katılımını desteklemişlerdir. Bu durum, Azerbaycan'da kadınların özgürleşme sürecini hızlandırmış ve toplumun genel refah düzeyini yükseltmiştir. Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyıl Cedidci hareketinin Azerbaycan'da kadınların toplumsal statüsünü ve haklarını nasıl dönüştürdüğünü, bu dönüşümün modern Azerbaycan toplumunun şekillenmesindeki etkilerini incelemektir. Ayrıca, Cedidci hareketin kadın eğitime ve özgürleşmesine yönelik çabalarının, Azerbaycan'da milli kimlik ve modernleşme sürecine nasıl katkıda bulunduğu analiz edilecektir. Çalışmamıza, Azerbaycan Cedidcilik hareketi ile ilgili bibliyografyaları incelemekle başladık. Konunun bütününe kapsayan bir kaynak eserin olmaması nedeniyle, ilgili alanda yazılmış ve konumuzla doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili olan çeşitli kaynakları kullanarak bir bütünlük oluşturmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Modernleşme, Cedidizm, Kadın Hakları, Millileşme.

WOMEN'S RIGHTS IN AZERBAIJAN JADIDISM

Abstract

In 19th century Azerbaijani Jadidism, the phenomenon of women was shaped under the influence of the Age of Enlightenment in Europe and emerged along with new movements such

* Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet Alpargu danışmanlığında hazırlanan, "19. Yüzyılda Azerbaycan Cedidizminde Kadın Olgusu" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim, yakisan.reyhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2747-4359.

as nationalism. The Jadidist intellectuals criticized the traditional education system by examining the backwardness of their country and advocated the establishment of modern educational institutions suitable for the needs of the age. This movement also had an impact on the political sphere and contributed to the formation of a national identity in Azerbaijan. Jadidist activists drew attention to the social inequality of women and fought for the improvement of women's rights. As a result of these efforts, Azerbaijani women gained social rights earlier than women in the West and assumed important roles in many fields from politics to science in modern Azerbaijan. The more active role of women in education and social life gave a significant impetus to the overall modernization process of Azerbaijani society. These pioneering women of the Jadidist movement left a deep mark on the cultural and intellectual life of Azerbaijan. The Jadidist intellectuals supported women's participation in education, business and political life, arguing that women should be more involved in social life. This accelerated the process of women's emancipation in Azerbaijan and increased the general welfare of the society. The aim of this study is to examine how the 19th-century Jadidist movement transformed the social status and rights of women in Azerbaijan, and the impact of this transformation on the shaping of modern Azerbaijani society. It will also analyse how the Jadidist movement's efforts to educate and emancipate women contributed to the process of national identity and modernisation in Azerbaijan. We began our study by examining the bibliographies related to the Azerbaijani Jadidism movement. In the absence of a single source work covering the whole subject, we tried to create a unity by using various sources written in the relevant field and directly or indirectly related to our subject. In this process, Ismail Mehmetov's "Political and Ethnic Structure in the Turkish Caucasus: The History of Azerbaijan from Ancient Times to the Present" by İsmail Mehmetov (Istanbul, 2009), Mahmut İsmailov's seven-volume encyclopaedia "History of Azerbaijan" (Baku, 2007) and Hüseyin Baykara's "Azerbaijan'da Yenileşme Hareketleri" (Ankara, 1966) and "Azerbaijan Independence Struggle History" (Istanbul, 1975) have been our sources of reference throughout our study.

Key Words: Azerbaijan, Modernization, Jadidism, Women's Rights, Nationalization.

Giriş

Coğrafi keşiflerin ve sanayi devriminin etkisiyle Avrupa'da ortaya çıkan özgür düşünce ortamı, XVIII. yüzyılda Aydınlanma Çağı'nın doğuşuna öncülük etmiştir. Skolastik düşünce yapısına muhalefet eden bu çağda, akli merkeze alan bir düşünce sistemini benimsenerek bilim, felsefe, sosyal ve siyasi alanlarda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir¹. Bu dönüşümler, Liberalizm, Nasyonalizm ve Sosyalizm gibi akımların doğuşuna yol açarak, XIX. yüzyılın genel karakterinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Avrupa'daki bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, diğer toplumlar için de birer ilham kaynağı olmuş ve yeni düzenlerin oluşturulmasında örnek teşkil etmiştir². Nitekim bu dönemde, Nasyonalizm Avrupa'da Fransız İhtilali ile birlikte siyasi yapıyı dönüştürürken, Rusya'da ise Türklerin arasında Cedit hareketiyle topluma sirayet etmiştir³.

Başlangıçta kültürel ve pedagojik reformlarla başlayan ve zamanla siyasi bir boyut kazanan Ceditizm, Türk dünyasında modernleşme ve reformist akımların öncüsü olarak kabul edilmiştir. Rus ve Batı liberalizmi ile Osmanlı Tanzimatçı düşüncelerinden etkilenen bu akım, geleneksel toplumsal yapıları sorgulayarak Batılı düşüncenin etkisi altında toplumsal ve kültürel değişimi teşvik etmiştir. Azerbaycan'da, Ceditizm,

¹ Hamit Emrah Beriş, "Rönesans ve Reform", *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ed. Hamit Emrah Beriş, Fatih Duman, Orion Kitabevi, Ankara, 2016, s. 273-276.

² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 111.

³ Savaş Açikkaya, "Çarlık Rusya'sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2010, s. 411-414.

modernleşme sürecinin önemli bir parçası olarak kabul edilirken, ülkenin edebi ve entelektüel hayatında da belirgin bir rol oynamıştır. Ancak, Cedidizm hareketinin kadın olgusuna etkisi üzerine yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır. Kadınların sosyal eşitsizlik ve eğitim sorunu, Cedidizm'in temel meselelerinden biri olduğu için, bu çalışmada özellikle Cedidcilerin kadın sorununa yaklaşımları ve çözüm yöntemleri incelenecektir.

Bu makale, 19. yüzyıl Azerbaycan Cedidciliği'nin kadın olgusu üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Cedidcilerin, modernleşme ve toplumsal değişim bağlamında kadınların rolüne ve haklarına nasıl yaklaştıkları, Azerbaycan toplumunda kadınların eğitimi, sosyal statüsü ve siyasi katılımı üzerindeki etkileri, bu çalışmanın odak noktalarını oluşturacaktır.

Bu bağlamda, makalede öncelikle 19. yüzyıl Avrupa düşünce akımlarının Azerbaycan toplumu üzerindeki etkileri ve Cedidciliğin ortaya çıkış süreci ele alınacak, ardından Cedidcilerin kadın haklarına ve eğitimine yaklaşımları detaylı bir şekilde incelenecektir. Son olarak, Azerbaycan'da Cedidci hareketin siyasi ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte, kadınların Cedidci harekete katılımı ve kadın hakları mücadelesindeki rolü değerlendirilecektir.

Bu çalışma, Azerbaycan Cedidciliği'nin kadın olgusundaki önemli etkilerini anlamak ve bu dönemin kadınlarının toplumsal ilerlemesi üzerindeki katkılarını değerlendirmek için bir temel sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışma, Azerbaycan tarihindeki önemli bir dönüm noktası olan Cedidci hareketin kadın hakları ve eşitlik mücadelesindeki yerini vurgulayarak, bu alanda ilerlemeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmamızın temel yöntemi, bibliyografik kaynak taraması, eser incelemesi, fişleme ve verilerin değerlendirilmesi aşamalarını içermektedir. Her bir aşama titizlikle yürütülerek araştırmamızın sağlam bir temele oturmasını sağlamıştır. İlk olarak, ilgili literatür kapsamlı bir şekilde taranmış ve konuyla ilgili temel eserler belirlenmiştir. Bu eserler, çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturmak ve mevcut bilgi birikimini analiz etmek amacıyla ayrıntılı olarak incelenmiştir. Daha sonra, elde edilen veriler sistematik bir şekilde analiz edilerek sonuçlar yazıya dökülmüştür. Sonuçlar, akademik kurallar dâhilinde açık, anlaşılır ve tutarlı bir biçimde sunulmuştur. Böylece, araştırmamızın tüm aşamaları detaylı bir şekilde belgelenmiş ve literatüre katkı sağlayacak nitelikte bir çalışma ortaya konmuştur.

Geleneksel Azerbaycan Toplumunda Kadının Rolü ve Konumu

Azerbaycan toplumunda kadının statüsünün anlaşılması, toplumun dini, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapısını kronolojik olarak incelemeyi gerektirir. Bu bağlamda, genelde Türk, özelde Azerbaycan tarihine bakıldığında kadın olgusuna ilişkin bulgular, sadece Azerbaycan'ın tarihinde değil, aynı zamanda insanlık tarihinde de önemlidir. Çünkü bir toplumun uygarlık seviyesi, kadınların konumuna dayalı olarak da belirlenebilir. Bu nedenle, farklı toplumlardaki kadınların durumunu ve sosyal statülerini karşılaştırma fırsatı bulabiliriz.

Destanlar, mitoslar ve masallar, bir toplumun kültür ve hayat algısını yansıtan önemli edebi verilerdir. Türkler, destan ve mitler açısından zengin bir edebiyata sahiptir. Bu edebi metinler ve arkeolojik bulgular, eski Türklerin sosyal, iktisadi, askeri, dini ve sanat anlayışları hakkında geniş bilgi sunmaktadır⁴. Eski Türk kavimlerinden günümüze kadar Türklere vatan olmuş Azerbaycan, Türk kültür mirasının önemli varislerindedir.

⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, And Yayınları, İstanbul 1977, s. 5.

Bu veriler ışığında, İslam öncesi Türk kadınlarının sosyal pozisyonunu değerlendirmeye çalışacağız.

Göçebe yaşam tarzına sahip eski Türklerde yazılı kanunlar bulunmamakla birlikte sosyal hayatı düzenleyen ve asırlardır uygulanan töreler bulunmaktaydı⁵. Türk töresine göre, kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olup, sosyal hayatın tüm alanlarında erkeklerle birlikte bulunurdu. Devlet idaresinde Hakanla eşit haklara sahip olan Hatun, siyasi kararlarda, yabancı elçilerin kabullerinde ve harp meclislerinde Hakanın solunda oturur ve fikir beyan ederdi. Büyük Hun İmparatorluğu'nun Çin ile yaptığı ilk barış antlaşmasını Mete'nin eşinin imzalaması, Hatunun yetkilerinin üstünlüğünü gösteren bir örnektir⁶. Kadınların önemli siyasi ve askeri vazifelerde yer aldığına dair en dikkat çeken örnek, Sakaların (İskit) en büyük kolunu oluşturan Massagetler'i yönetmiş olan Tomris Hatunun Turan taktiği kullanarak önemli zaferler elde etmesi gösterilebilir⁷.

Bilge Kağan kitabesinde, Türk kadınının sosyal ve siyasi statüsünün belirginliği "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatun'u yükseltti" ifadesiyle açıkça ortaya konmuş⁸ ve Hakanın emirnameleri "Hakan ve Hatun buyuruyor ki..." şeklinde başlar, aksi takdirde fermanın hükmü geçerli olmazdı⁹.

Türk toplumu ataerkil bir yapıya sahip olmasına rağmen, annenin yeri kutsal kabul edilirdi ve *Dede Korkut* kitabında "Ana hakkı Tanrı hakkı" ifadesiyle vurgulanmıştır¹⁰. Erkekler daima eşlerine saygı gösterirdi ve aile içinde evin yönetimi ile çocukların yetiştirilmesi kadın ve erkeğin ortak sorumluluğundaydı. Kadınlar genellikle evin sahibi olarak görülür ve "ev kadını", "evci" gibi ifadelerle anılırdı. Göktürklerde kadına "eş" denilmesi, kadının erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğini yansıtan bir başka örnektir¹¹. Tek eşliliğin esas alındığı aile yapısında boşanmaların nadiren görüldüğü,¹² mal paylaşımında ise kadın-erkek eşitliği gözlemlenmiştir.¹³

Kadınlarda aranan meziyetler yine Dede Korkut hikâyelerinde annelik duygusu, kahramanlık, sadakat ve misafirperverlik olarak öne çıkmıştır. Tüm bu üstün statü, Uluğ Yasa'da yer alan yaptırımlarla korunmuştur¹⁴. Ziya Gökalp, bu durumu "Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemişler ve saygı göstermemişler" diyerek açıklamıştır¹⁵.

İslamiyet'in Kabulünden Sonra Azerbaycan'da Kadının Konumu

Azerbaycan, Hz. Ömer zamanında fethedilerek Müslümanlıkla tanışmış¹⁶ ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun hâkimiyeti döneminde İslamiyet, bölge halkının yaşamına derinlemesine nüfuz etmiştir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, dinin tek

⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 45, 2009, s. 5.

⁶ Bahaddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 62.

⁷ İlhami Durmuş, *Türk Tarihinin Öncüleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 54.

⁸ Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 182.

⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s.147.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2018, s. 107.

¹¹ Ögel, s. 251.

¹² Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1987, s. 74

¹³ Çandarlıoğlu, s.69.

¹⁴ Çandarlıoğlu, s.64.

¹⁵ Gökalp, s. 148.

¹⁶ Zekeriya Kitapçı, *Azerbaycan- Harzem ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005, s. 31.

Tanrı inancı, insan hakları ve ahlak yasaları gibi unsurlarının Türk töreleriyle uyumlu olması nedeniyle büyük bir değişiklik yaşamamışlardır. İslam hukuku, özellikle kadın haklarını güvence altına alarak eşitlik ve insan hakları kavramlarını ideal bir şekilde karşılamıştır. Buna mukabil Nizamülmülk, *Siyasetnâme* adlı eserinde, Türkistan hakanlarının devlet işlerini hatunlarla müzakere ettiklerini ve onların görüşlerine önem verdiklerini belirtmiştir. Ziya Gökalp, İslamiyet'e girdikten sonra hükümdarlık yapan kadınların "Türkan" (Terken) unvanını aldığını yazmaktadır¹⁷. Bu bağlamda, Abbasi Halifesi el-Muktedi'yi siyasi dehasıyla etkileyen Melik Şah'ın eşi Terken Hatun, en meşhur Türk melikelerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır¹⁸. Türk İslam devletlerinde üstün konumlara sahip olmuş Türkanların geniş otoritelerinden bahseden pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin birçoğu, seyyah ve elçilerin Türk beldelerinde geçirdikleri süre boyunca edindikleri bilgilere dayanmaktadır. XIV. yüzyılda Türklerin egemen olduğu bölgeleri seyahat eden İbn Battuta'nın eseri, bu dönemi değerlendirme ve genelleme yapma açısından büyük önem taşır. İbn Battuta, Türk kadınları hakkında verdiği bilgilerle dönemi aydınlatırken, seyahat ettiği ülkelerde kadınların erkeklerden daha fazla saygı gördüğünü hayretle belirtmektedir¹⁹.

Türk İslam devletlerinde yaşamış kadınların, konumlarına bakılmaksızın toplumda son derece saygın bir yer işgal ettiklerini, yazılan eserlerin yanı sıra kadınlar adına yapılan anıt ve türbelerden de anlamaktayız. Örneğin, XII. yüzyılda Azerbaycan Atabeyler döneminde Nahçıvan'da yapılan Mümine Hatun Türbesi ve XVII. yüzyılda Şah Cihan'ın eşi için inşa ettirdiği Taç Mahal gibi eserler, kadınların hayatta iken ve öldükten sonra dahi saygınlığını göstermesi bakımından önemlidir²⁰.

Modernleşme Döneminde Azerbaycan'da Kadın

Modern Çağ veya modernleşme kavramı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve devamında kaçınılmaz bir şekilde neredeyse tüm dünyayı etkisi altına almış bir olgudur.²¹ Geleneksel karşıtı olarak da tanımlayabileceğimiz modernizm, toplumların ve devletlerin tüm dinamiklerini kökten değişime uğratan, günümüzde dahi etkinliğini sürdüren bir akımdır. Modernleşme akımının başlangıcından itibaren temel meselelerinden biri ise kadının toplumdaki statüsü olmuştur. Batı akımlarının etki alanına giren diğer toplumlarda da kadın meselesi, birincil sorun olma özelliğini sürdürmüş ve yenileşme hareketlerini kendine has üslupta hayata geçirmeye çalışan Azerbaycan'da bu durum oldukça belirgin görülmüştür²².

İslam öncesi ve İslam'dan sonra Azerbaycan kadınlarının genel durumunu ve kadınların sosyal yaşamda ne ölçüde aktif yer aldıklarını müşahade etmemize olanak sağlayan belgeler, XIX. yüzyılda dahi Azerbaycanlı kadınların statü sahibi olduğunu ispatlamaktadır. Karabağ Hanlığı'nın yönetimine geçen Hurşit Banu Natevan, kadınların

¹⁷ Sevinç, s. 35.

¹⁸ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 177.

¹⁹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 472-473.

²⁰ Hanım Halilova, *Tarihten Bu Güne Türk Kadını*, İlke Emek Yayınları, Ankara 2004, s. 17.

²¹ Arda Umut Saygın, "Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları", *Abant Kültür Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, 2016, s. 70.

²² Hüseyin Baykara, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri XIX. Yüzyıl*, Türk Kültünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s. 156-159.

sosyal alanda hâlâ etkili olduğunu gösteren bir örnektir²³. Dönemin gazeteleri, dergileri ve diğer eserler, Azerbaycan kadınlarının genelini kendi adına söz sahibi olamadığını ve sosyal hayatın en önemli problemlerinden biri haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Kadın problemlerini gündeme taşıyan yazılarda en fazla üzerinde durulan konular, kadınların eğitimden mahrum edilmesi ve toplumdan soyutlanarak evlere hapsedilmesidir. Azerbaycan milli matbuatının kurucusu Hasan Melik Zerdabi, sahibi ve başyazarı olduğu *Ekinci* gazetesinde, kadınların sosyal dışlanmışlığına itiraz mahiyetinde yazdığı yazılarıyla dönemin kadın profilini gözler önüne sermektedir²⁴. Azerbaycan matbuatında önemli bir yere sahip olan mizah dergisi *Molla Nasreddin*, kadınların ikinci plana itilmişliğini kara mizahla eleştirmiştir²⁵. Bu yayınlarda, babalarının zoruyla evlendirilen kız çocuklarının evlendirilme yaşının sekiz-dokuz olduğu ve kadınların hiçbir insani değere sahip olmadığı vurgulanmıştır. Toplumun cehaletinin ve geri kalmışlığının temelinde, kadınların maruz kaldığı haksızlıkların yattığı da belirtilmiştir.

İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde Azerbaycan ve diğer Türk toplumlarında kadının pozisyonu, belirli bir bütünlük içinde ve çeşitli bilgilerle desteklenmiştir. Ancak modern dönemde, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, kadınların ikincil plana itilmesi ve kadın özgürlüğü sorununun öne çıktığı görülmektedir. Kadınlar, tarih boyunca devlet yönetiminden aile yönetimine kadar sosyal hayatın her alanında söz sahibi olmuşlardır. Ancak zamanla, nasıl kimliksiz birer meta haline geldikleri sorusu önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Türk-İslam toplumlarında kadının pozisyonunu kronolojik olarak incelediğimizde, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda belirgin bir değişim gözlemlenmektedir.

Azerbaycan Ceditizminde Kadın Meselesi

Rus işgaline ve cehalete karşı başlatılan Ceditizm hareketi, Batı'daki modernleşme, uluslaşma ve insan hakları gibi kavramların Rusya Müslümanlarına yansımalarıdır. Ceditizm hareketinin öncülerinden İsmail Gaspıralı, kadınların özgürlüğünü milli kurtuluşla eş değer görmüş ve “tek kanatlı kuş uçamaz” diyerek, kadın-erkek eşitliğini vurgulamıştır²⁶. Kadınların ikinci sınıf insan muamelesi görmesini eleştiren Hasan Melik Zerdabi kurtuluşun, kadın haklarının iadesiyle mümkün olacağını savunmuş ve her türlü esaretin temelinde eşitsizliğin ve cehaletin olduğunu belirtmiştir²⁷. Muhammed Hadi Şirvani, kadın haklarına dair “Ana ve bacılarımız hür değilse, insan haklarından mahrumsa, o zaman biz felç olmuş bir halkız” sözleriyle duruma dikkat çekmiştir²⁸. Ahmet Ağaoğlu ise *İslam'a Göre ve İslam'da Kadın* adlı eserinde, kadın meselesinin tüm Müslüman âleminin kurtuluşu için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır²⁹.

Ceditci aydınlar, kadınların toplumdan soyutlanması ve eğitimsizliğin yol açtığı cehaletin, Azerbaycan'ın ve İslam dünyasının geri kalmışlığının temel nedeni olduğuna

²³ Yavuz Akpınar, “Hurşit Banu Natevan (1830-1897)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Ankara, 1998, s. 396, 397.

²⁴ Okan Yeşilot, *Hasan Melik Zerdabi ve Ekinci Gazetesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 107-110.

²⁵ Sedat Adıgüzel, “Tiflis Edebi Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 41, 2007, s.13.

²⁶ Şengül Hablemitoğlu, “İsmail Bey Gaspıralı ve Kadın Hareketleri”, *Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları*, Bursa 2014, s.74.

²⁷ Yeşilot, *Hasan Melik Zerdabi*, s. 107-110.

²⁸ Nesiman Yağublu, “Muhammed Hadi Şirvani (1879-1920)”, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015, s. 202.

²⁹ Ahmet Ağaoğlu, *İslamiyette Kadın*, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 18-19.

inanmışlardır. Bu nedenle, eğitim ve kadın haklarının geliştirilmesi için çaba harcamışlardır. Kadınların durumunu iyileştirmek için eğitim kurumları açmak, hayır kurumlarına destek olmak, edebiyat ve basın aracılığıyla farkındalık oluşturmak gibi çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır³⁰. Bu çabalar, çağdaşlaşmanın ve sömürgecilikten kurtulmanın tek yolu olarak görülmüştür. Hasan Melik Zerdabi, *Ekinci*'de yayımladığı bir yazısında, "Bizimle savaşılan milletler ilim öğreniyorlar. Bizim de onlar gibi ilim öğrenmemiz lazım, yoksa yenilip yok olacağız" diyerek bu gerekliliği vurgulamıştır³¹. Hacı Zeynelabidin Tagiyev ise, "Kadınlarımız cahil, bu yüzden toplumumuz da cahil. Anaları eğitilmiş olan toplumlar çok iş başarabilir. Müslüman kızlarımızın eğitimi için bir kız okulu açmak istiyorum"³² diyerek kadın eğitiminin önemini belirtmiştir.

Cedidcilerin Kadın Azatlığına Yönelik Faaliyetleri

Zerdabi'nin kararlılığı ve Tagiyev'in destekleriyle, 1901'de açılan Bakü Aleksandroski Kız Mektebi, Rusya Müslümanlarının ve İslam dünyasının ilk kız okulu unvanını kazanmıştır³³. Tagiyev, kadın eğitiminin toplumsal gelişim açısından kritik önemine dikkat çekerek, eğitim gören kadınların bilinçli anneler olarak toplumun ilerlemesine önemli katkılar sağlayacağını vurgulamıştır³⁴. Azerbaycan Kadın Hareketi'nin öncülerinden ve Zerdabi'nin eşi olan Hanife Hanım Melikova, Aleksandroski Kız Mektebi'nin müdürü olarak atanmıştır³⁵. Bu mektep, Rusya İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde kız okullarının açılmasına liderlik etmiştir. İlk mektebin kurulmasından sonra, yeni okulların hızla açılmasıyla birlikte, 1915 yılına gelindiğinde sadece Bakü'de beş kız mektebi faaliyete geçmiştir³⁶. Mektep mezunları, Azerbaycan'ın aydın kadınlar zümresinin temelini oluşturmuş ve çeşitli alanlarda başarılar elde etmişlerdir. Bu okullar, Türk kadınlarının eğitimde önemli mesafeler kat etmelerine ve okuryazarlık konusunda Rus kadınlarını geride bırakmalarına olanak sağlamıştır³⁷.

Bakü Müslüman Kadın Hayriye Cemiyeti, Neşr-i Maarif Cemiyeti ve Mukaddes Nina Cemiyeti gibi milli burjuvazi ve Cedidci aydınlar tarafından kurulan hayır cemiyetleri, Bakü Müslüman kadınlarının eğitim ve kültür düzeyini artırmayı amaçlamıştır. Bu cemiyetler, fakir öğrencilerin eğitimine destek sağlamak, üniversite öğrencilerine burs vermek, yetişkinler için akşam kursları düzenlemek gibi eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra Bakü çevresinde kütüphane, okuma salonları ve okullar açma gibi sosyal hizmetler de sunmuştur³⁸. Ayrıca, dini fanatizme karşı mücadele etmeyi amaçlayan Hidayet Cemiyeti, sokaklarda kadınları rahatsız edenleri cezalandırmak gibi önemli bir rol üstlenmiştir³⁹.

³⁰ Farideh Heyat, *Azeri Women in Transition: Women in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan*, Routledge, London, 2002. s. 67,68.

³¹ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkas 'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 516.

³² Mehmetov, s. 508.

³³ Okan Yeşilot, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 58-61.

³⁴ Şureddin Memmedli, Gülnara Gocaeva Memmedova, "Ahıskalı İlk Kadın Eğitimci: Şefika Şeyhzade Efendizade", *Bizim Ahıska*, 2012, s.14.

³⁵ Okan Yeşilot, "Hanife Hanım Melikova", *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar*, Vakıfbank Yayınları, İstanbul 2023, s. 338.

³⁶ Eşir Beşiroğlu, *Hamının Sevimsisi*, Teknur Neşriyat, Bakü 2012, s. 49.

³⁷ Hablemitoğlu, "İsmail Bey Gaspıralı", s.74.

³⁸ Mehmet Ali Babaşlı, "XX. Asrın Evvellerinde Azerbaycan'da Milli Uyanış ve Maarifçilik Harekâtı", *Kafkas Üniversitesi Filoloji Fakültesi*, S. 12, Bakü 2003, s. 237.

³⁹ Yeşilot, *Hasan Melik Zerdabi*, s. 86.

Cedidcilerin Azerbaycan'da kadının özgürleşmesinde önemli rol oynayan çalışmalarından bir diğeri ise basın faaliyetleri olmuştur. Bu kapsamda, Hasan Melik Zerdabi'nin girişimiyle 1875'te yayınlanan *Ekinci*, hürriyet, demokrasi ve kadın haklarından bahseden ilk Türkçe gazete olmuştur. *Molla Nasreddin* dergisi, toplumun kadına bakışını ve kadınların sosyal hayattan soyutlanmasını kara mizahla eleştirmiştir. *Ekinci*, *Molla Nasreddin*, *Ziya*, *Keşkül*, *Kaspi* gibi gazeteler Cedidci aydınların kadın hakları konusunda farkındalık yaratmasına hizmet etmiştir. 1905'te Rusların meşrutiyeti ilan etmesiyle kadınların basın faaliyetleri artış göstermiş, Nabat Nerimanova, Hatice Hanım Alibeyli ve Şefika Efendizade gibi ilk kadın gazeteciler makale ve hikâyelerini *Debistan*, *Mektep*, *Açık Söz* gibi gazetelerde yayınlamıştır⁴⁰. 1911-1912 yıllarında Bakü'de yayınlanan *Işık* gazetesi, kadın hakları, çocuk terbiyesi, edebiyat ve ev idaresi gibi konulara odaklanmıştır⁴¹.

Modern Azerbaycan Edebiyatında Kadın Sorunu

Modernleşmenin belirginleştiği Azerbaycan edebiyatında demokrasi, hürriyet ve kadın hakları en fazla işlenen konular olmuştur. Batı edebiyat tarzını Şark edebiyatıyla sentezleyen yazarlar, eserlerinde kadınların durumu, cehalet ve toplumun geri kalmışlığı gibi konuları eleştirmişlerdir. Örneğin, Kasım Bey Zakir, *Derviş ile Kız*, *Hayâsız Derviş*, *Zevc-i Ahır* gibi eserlerinde kadın karakterleri cehalete, gerici ve yalancı dervişlere karşı mücadele eden, erkek egemenliğine karşı çıkan, eşitlikçi ve güçlü bireyler olarak tasvir etmiştir⁴². Abbaskulu Bakıhanov ise *Kitab-ı Askeriye* adlı eserinde, karşılıklı sevgiyi esas alan ve çağdaş kadın-erkek görüntüsünde karakterler aracılığıyla toplumsal aksaklıkları ele almıştır⁴³. İsmail Kutkaşanlı'nın *Reşit Bey ve Saadet Hanım* adlı eseri de kadın hukuku açısından önemli bir yapıt olarak öne çıkmaktadır⁴⁴. Kadın haklarını en sivri şekilde dillendiren isimlerden biri Mirza Fetali Ahundov olmuştur. Ahundov, eserlerinde birden fazla kadınla evliliğin zararlarını, cehaleti ve kadın-erkek eşitliğini vurgulamış, hukukun önünde herkesin eşit olması gerektiğini savunmuştur. Piyeslerinde kadınlara aktif roller vererek onların samimi, aklıselim sahibi ve cesur taraflarını ön plana çıkarmıştır⁴⁵.

Kadın haklarının söylevden eyleme dönüşümünü sağlayan isim hiç şüphesiz Hasan Melik Zerdabi olmuştur. "Kafkasya Müslüman Kadınlarının Manevi Atası" olarak anılan Zerdabi, *Ekinci* gazetesi aracılığıyla kadınlara yönelik hukuksuzluklarla mücadele etmiş ve farkındalık oluşturmuştur⁴⁶. Benzer şekilde, Celil Memetkuluzade'nin kurucusu olduğu *Molla Nasreddin* dergisi, kadın özgürlüğü, çok eşlilik ve çarşaf gibi konularda yazılar yazmış ve din adamlarını eleştirmiştir. Bu dergi, mizah yoluyla Kafkasya, İran ve Türkiye'deki siyasi ve sosyal hayatı irdelemiş, cehalet ve bağınazlığı eleştirmiştir.

⁴⁰ *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi*, C. 5, Bakü 2008, s. 189, 190.

⁴¹ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi, İstanbul, 1975, s. 191.

⁴² Şehla Kamberova, *Ölmez Eserleri İle Ölümsüzlük Zirvesini Feth Eden Söz Sarrafı Kasım Bey Zakir*, Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazırlığı, Bakü 2014, s. 8.

⁴³ Pervane Bayram, "Abbaskulu Bakühanov'un Hayatı, Eserleri ve "Kitab-ı Askeriye" Hikâyesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 27, 2013, s. 155.

⁴⁴ Vafa Savaşkan, "Azerbaycan Eğitimcilerinden İsmail Bey Gutgaşanlı ve Avrupa Etkisinde Yazılan İlk Hikâyesi: Reşit Bey ve Saadet Hanım" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2013, s. 182.

⁴⁵ Alaattin Uca, "Mirza Fetali Ahundzade'nin Türk Dünyası'na Hizmetleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. XVII, Erzurum 2001, s. 373.

⁴⁶ Yeşilot, *Hasan Melik Zerdabi*, s. 107.

Memetkuluzade, derginin yarısını karikatürlere ayırarak mesajlarını geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlamıştır⁴⁷.

Siyasi Aksiyonların Kadın Olgusuna Yaklaşımı

Kadınların özgürlüğü meselesinin en ciddi ve somut boyuta ulaştığı nokta, hiç şüphesiz siyasi oluşumların tavırlarında kendisini göstermiştir. Rusya'daki Müslüman Türk topluluklarının yenileşme hareketi, başlangıçta farklı metotlarla ve yerel bağlamlarda gelişirken, siyasi bir boyuta evrildiğinde kitlesel eylemi zorunlu hale getirmiştir. Türk toplulukları özellikle 1905 Rus İhtilali'nden sonra, otorite boşluğundan yararlanarak Duma'da temsil edilmeye kadar siyasi etkinliklerini güçlendirmişlerdir⁴⁸. Rusya Müslümanlarının, Müslüman Türk kimliği etrafında siyasi birlik oluşturması, Türk ulusunun Rusya'da dinamik bir şekilde oluşmasını sağlamıştır. Siyasi bir azınlık olarak hak talep etmek için nüfusun önemi büyüktür. Dolayısıyla Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcilerinden olarak kabul edilen Abdürreşid İbrahim, 1895'te yazdığı *Çoban Yıldızı* adlı broşürde Rusya Müslümanlarının nüfusunun önemine vurgu yapmıştır⁴⁹. Gaspıralı, kadının konumunu "tek kanatlı kuş uçamaz" diyerek açıkça tanımlamış ve kadınların her alanda etkin olmasının milli bir zaruret olduğunu öngörmüştür⁵⁰. Mehmet Emin Resulzade ise, kadınların sosyal hayata aktif olarak katılmasının gerekliliğini "diğer halkların kadınları erkeklerle birlikte toplumsal ve siyasi hareketlere iştirak ettiği ve bununla da öz milletinin uğurlarına yardım ettiği bir vakitte Müslüman kadın tutsak kalmamalıdır"⁵¹ sözleriyle ifade etmiştir. Bunun üzerine Resulzade'nin liderliğinde kurulan Müsavat Partisi'nin programı, 20 yaşını dolduran her kadın ve erkeğe seçme ve seçilme hakkı tanınmasını öngörmüştü⁵². Müsavat Partisi'nin bu tüzüğü, dönemin demokrasi anlayışından çok daha ileri bir vizyona işaret etmektedir⁵³. Parti tüzüğü, kadın ve erkeğe sadece seçme değil, aynı zamanda seçilme hakkı tanıyan yüksek bir medeniyet ve demokrasi anlayışını yansıtmaktadır.

Cedidcilerin Kadın Özgürlüğü İçin Mücadelelerinde Karşılaştıkları Zorluklar

Cedidciler, kadınların sosyal haklarına ulaşması için çaba sarf ederken bir dizi zorlukla karşılaşmışlardır. Bu zorlukların başında, Rus yönetimi, geleneksel yapı ve bu yapıyı savunan kadimist mollalar gelmekteydi. Örneğin, Kutsal Sinod savcısı Pobedonostsev, Zerdabi'nin kız okulu açma talebini reddederken, "İslam yedi başlı dev gibi bir heykele benzer, bu heykelin bir başını kessen yerine yüzü biter. Biz bunların erkeklerinin okumasından korkuyoruz. Kadınları da okursa onlara karşı durulmaz"⁵⁴ şeklindeki sözleriyle bu tutumu dile getirmiştir.

Mollalar da Cedidcilerin yenilikçi girişimlerini engellemek için çaba göstermişlerdir. Toplumda etkili olan bu dini otoriteler, Cedidcileri Rus yetkililerine ihbar

⁴⁷ Kamran Eliyev, *Edebiyat Tarihine Bir Bakış*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, Bakü 2013, s. 46.

⁴⁸ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 114.

⁴⁹ Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, Haz. Seyfettin Erşahin, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi, Ankara 2015, s. 19.

⁵⁰ Hablemitoğlu, "İsmail Bey Gaspıralı", s.74.

⁵¹ *Azerbaycan Tarihi*, C. 5, s. 227.

⁵² Mehmetov, s. 600.

⁵³ Sudaba Rajova, "*Kadın Hakları Azerbaycan Örneği*", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 8.

⁵⁴ Baykara, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri*, s. 146.

etmiş ve hatta Cedidcileri tekfir ederek toplum nezdinde itibarsızlaştırmışlardır. Bazı aydın görüşlü mollalar Cedidcilerin yanında yer alsada genel olarak Cedidcilerin faaliyetlerine karşı çıkmışlardır⁵⁵.

Cedidcilere, direnç gösteren bir diğers unsur geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı olan halktan gelmiştir. Özellikle kadınların eğitimine karşı olanlar, Cedidcilerin çabalarını engellemişlerdir⁵⁶. Ancak, kadınların eğitim almasını milli bir görev olarak gören Cedidciler, sonuç alana kadar kararlılıkla mücadelelerine devam etmişlerdir.

Cedidciler Kadına Öngördüğü Pozisyonda Ne Ölçüde Başarılı Oldu?

XVIII. yüzyıldan itibaren, Doğu ve Batı toplumlarında kadın hareketlerine yönelik başlatılan çalışmaları dayanak göstererek, her iki toplumun kadınlarının hemen aynı kaderi paylaştığını öngörebiliriz. Bu olguyu temel aldığımızda, XIX. yüzyılda Cedidcilerin Azerbaycan kadınlarının sosyal statülerini yükseltmek ve kadının özgürleşmesi hususunda yaptıklarını çağdaşlarıyla mukayese edebilir, bu iddianın doğruluğunu, dönemin sosyal, kültürel ve politik bağlamı göz önünde bulundurarak değerlendirebiliriz.

Cedidci aydınlar, Batı ülkeleri ve aydınlarını taklit etmekten ziyade, kadın hakları konusunda bu toplumlarla aynı paralelde ilerlemiştir. Öyle ki, kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmek hususunda attıkları adımlar, Batılı ülkelere daha başarılı olduklarını iddia etmemize olanak tanımaktadır. Öncelikle, Batı'daki kadın hakları hareketleri, kadınların kendi haklarını savunmasıyla karakterize edilirken, Cedidciler'in kadın hakları mücadelesi daha kolektif ve toplumsal bir yapıya sahip olmuştur. Batı'da yaşanan aydınlanma dönemiyle birlikte "İnsan Aklının Üstünlüğü" ilkesi yaygın bir düşünce haline gelmiş, ancak bu ilke genellikle sadece erkekleri muhatap almıştır.⁵⁷ Kadınların birey olarak kabul edilmediği bu düşünceye karşı Cedidciler, kadınları her şeyden önce akıl sahibi bireyler olarak kabul etmiş ve hukuken kadın-erkek eşit haklara sahip olmalıdır görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁸ Örneğin, 1789 yılında Fransız İhtilali ile birlikte ilan edilen "İnsan Hakları Bildirisi" yalnızca erkeklere oy hakkı tanımıştır. Bu duruma itiraz eden Olympe de Gouges, "Kadın Hakları Beyannamesi"ni yayımlayarak eşit oy hakkını savunmuştur. De Gouges, "Mademki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir" diyerek kadınların eşit oy hakkını dile getirmiştir. Ancak, Fransız devrimci Olympe de Gouges'un bu talebi, 1793 yılında giyotinle idam edilmesiyle son bulmuştur.⁵⁹ Yine, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınlar, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğe karşı "Sufraj Hareketi"ni başlatmışlardır. Latince "oy" anlamına gelen "sufraj" teriminden adını alan bu hareketin eylemcisi olan kadınlar, oy hakkını elde edebilmek için zaman zaman şiddet içeren eylemler de gerçekleştirmişlerdir.⁶⁰ Bu hareketin bir sonucu olarak, 1890 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde "Amerikalı Kadınlar Ulusal Oy Hakkı Derneği" (National American Woman Suffrage Association) ve 1897 yılında İngiltere'de "Kadınların Oy Hakkı İçin Ulusal Birlik" (National Union of Women's Suffrage Societies) kurulmuştur. Ancak, tüm bu mücadelelere rağmen, kadınlar erkeklerle eşit oy hakkına sahip olabilmek için

⁵⁵ Açıkçaya, s. 409.

⁵⁶ Beşiroğlu, s.47.

⁵⁷ Nebahat Göçeri, "Kadın Hareketini Etkileyen Fikir Akımları", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2004, s. 65.

⁵⁸ Baykara, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri*, s. 156-159.

⁵⁹ Rajova, s. 8.

⁶⁰ Göçeri, s. 69.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920, İngiltere'de 1928 ve Fransa'da 1944 yılına kadar beklemek zorunda kalmışlardır.⁶¹

Batı toplumları ile etkileşim içinde olan Cedidci aydınlar, bu durumun farkında olmalarından dolayı olsa gerek, “Kadına öyle yüksek hukuk verilmelidir ki muasır ülkelerin kadınlara verilen tahsil ve diğer hukuki haklardan çok daha üstün olsun.”⁶² düşüncesini benimsemişlerdir. Bu düşünce, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması konusunu gündeme getirmiştir. İlk defa 1907 yılında Müslüman fraksiyonun Başkanı Halil Bey Hasmemmedov tarafından Duma'ya sunulan kanun teklifiyle bu konu tartışılmış, kadınların siyasi haklarını üstlenmeye yönelik ilk geniş çaplı eylemler ise 1917 yılında Tiflis'te gerçekleştirilen Kafkasya Müslümanlarının birinci kurultayında yaşanmıştır.⁶³ Kurultaya, öncü kadın aktivistlerden Şefika Şehzade Efendizade, Adile Şahtatinskaya ve Ayna Sultanova başta olmak üzere on kadın katılmıştır.⁶⁴ Katılımcılar, Doğu kadınlarının hukukuyla ilgili taleplerin yanı sıra yeni eğitim merkezlerinin ve tiyatrolarının açılmasını da dile getirmişlerdir.⁶⁵ Bundan sonra yapılan hemen tüm kurultaylarda yer alan kadınlar, 24-27 Nisan 1917'de Kazan'da gerçekleştirilen I. Rusya Müslüman Kadınlar Kongresi'nde kadın haklarıyla ilgili radikal ve somut kararlara imza atmışlardır.⁶⁶ Kazanda düzenlenen bu kongreden üç gün sonra Moskova'da gerçekleşen ve Rusya Müslüman topluluklarının kaderini belirleyecek olan Bütün Rusya Müslümanları I. Kongresi'ndeki 900 delegenin 112'sini yine kadınlar oluşturmuştur.⁶⁷

Azerbaycan Milli Devletinin Kadınlara Yönelik Politikası

Mehmet Emin Resulzade'nin başarılı politikaları ve kadınların aktif katılımı sonucunda, 28 Mayıs 1918'de Türk milletlerinin ve İslam ülkelerinin ilk bağımsız devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.⁶⁸

Azerbaycan Parlamentosu, bağımsızlık beyannamesini ilan ettikten hemen sonra, ülkenin demokratikleşmesi amacıyla bir dizi kanun kabul etmiştir. 21 Temmuz 1919'da kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyetinin Müessisler Meclisine Seçimler Hakkında Esasname” ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış, böylece kadınların sosyal eşitliği yasal güvence altına alınmıştır. Aynı dönemde, parlamentoda “İşçi Meselesi” konusunda alınan kararlarla kadın ve erkeğin her alanda hukuk birliği sağlanmıştır. Kabul edilen maddeler, kadınlara yönelik geniş haklar içermektedir:

1. “8 saatlik iş günü ve haftada bir gün tatil hakkı.
2. 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması.
3. 16-18 yaş aralığındaki gençlerin 6 saatten fazla çalıştırılmaması.
4. Kadınların sağlığına zararlı işlerde çalıştırılmaması.

⁶¹ Rajova, s. 8.

⁶² Feridun Nadiroğlu İbrahimov, Rufet Latifoğlu Hüseyinzade, *Pedagojik Derslik*, C. 2, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı Azerbaycan Muallimler Enstitüsü, Bakü, 2012, s. 231.

⁶³ Sevinç Qasımova, “Azerbaycan Maarifçi Kadınların Aydınlanma Hareketinde Yeri” *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Niğde 2017, s. 856.

⁶⁴ Manaf Süleymanov, *Eşitliklerim Okuduklarım Gördüklerim*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1987, s. 134.

⁶⁵ Dilruba Camalova, Möminat Ömerova ve Sabir Genceli, *Kadın Hareketinin Ön Cergelerinde*, Azerbaycan Neşriyat, Bakü 2004, s. 9,10.

⁶⁶ Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilâli ve Türk Tatar Millet Meclisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 85.

⁶⁷ Hablemitoğlu, “İsmail Bey Gaspıralı”, s.75-79.

⁶⁸ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 128, Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi*, s. 259.

5. Hamile kadınların doğumdan 4 hafta önce ve doğumdan 6 hafta sonrasına kadar çalıştırılmaması ve bu süre zarfında tam ücret ödenmesi.
6. Kadınların çalıştığı işyerlerinde bebek bakım evlerinin kurulması.⁶⁹

Bu kanunlara uymayan iş sahiplerinin cinayetle mesul tutulacağına hüküm verilecektir. Parlatentonun bu kararı, dini, ırkı ne olursa olsun tüm Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olan herkese eşit sağlanacaktır.”⁷⁰

Azerbaycan kadınlarının eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Kızlara, yükseköğrenim görebilmeleri için yurtdışında burslu eğitim hakkı tanınmış, bu konuda milli burjuvazinin de katkıları olmuştur.⁷¹ Kadınlara özel olarak oluşturulan kurslarda okuryazarlık, Türk Tarihi, Türk Edebiyatı ve Türk Coğrafyası gibi kültürel ve teknik konularda eğitim imkânları sağlanmıştır. Hükümet, eğitim ve kültürel aktivasyon içinde olan cemiyetlere de destek sağlamıştır.⁷² Bakü kamu kursları ve “Halk Eğlenceleri” cemiyeti, “Maariflenmiş Emekçi Müslüman Kadınlar” cemiyeti gibi kuruluşlarla ortak hareket ederek kadınların modern eğitim kurumları ve okuryazarlığın yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerde bulunulmuştur.⁷³

Cedidci aydınların tüm bu tutumları göz önünde bulundurulduğunda, reformist vizyonlarının sadece düşünsel bir seviyede kalmadığı, pratikte de ne kadar etkili olduğunu görmekteyiz. Bu durum, Azerbaycan aydınlanmasının, toplumun kendi kültürel yapısıyla bütünleşik ve özgün olduğunu göstermektedir. XX. yüzyılın başlarında hem pratikte hem de hukuki düzenlemelerde Azerbaycanlı kadınların sosyal statülerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, 27-28 Nisan 1920 tarihinde Bolşeviklerin Bakü’yü işgaliyle Doğu’nun ilk demokratik cumhuriyeti sona ermiş ve milli hükümetin demokratikleşme ve millileşme çabaları durdurulmuştur. İşgal sonrasında, kadınların faaliyet alanı kısıtlanmış ve başlattıkları etkinlikler sona ermiştir.⁷⁴ Sovyet yönetiminin merkezileştirme ve totaliter politikası özellikle kadınları olumsuz etkilemiştir. Sosyalleştirme adı altında, kadınlar fabrikalarda, sovhoz ve kolhoz gibi yerlerde kendi güçlerinin ötesinde işler yapmaya zorlanmıştır. Kadın hakları, kadının borç ve görevine dönüştürülerek, geçim borcu, annelik borcu, vatandaşlık borcu, belediye hizmetleri borcu gibi yükümlülüklerle kadınlar evde ve işte ağır sorumluluklar altına sokulmuştur. Hatta Komünist Parti’nin kadın kanadı ve diğer kadın teşkilatları dağıtılmış ve kadınların siyasette oynadığı rol, komünist parti ve hükümette temsil edilmekle sınırlı kalmıştır.⁷⁵

Sonuç olarak, Cedidciler’in kadınlar için yaptığı tüm argümanları bir araya getirdiğimizde, Cedidciler’in Müslüman kadınlara öngördüğü pozisyonun, demokratik değerlerin çıkış yeri olarak kabul edilen Batı ülkeleriyle kıyasla gayet ileri bir seviyede olduğu söylenebilir. Cedidcilerin reformist vizyonları, sadece düşünsel bir seviyede kalmamış, pratikte de etkili olmuştur. Bu durum, Azerbaycan aydınlanmasının, toplumun kendi kültürel yapısıyla bütünleşik ve özgün olduğunu göstermektedir. XX. yüzyılın başlarında hem pratikte hem de hukuki düzenlemelerde Azerbaycanlı kadınların sosyal statülerinde önemli gelişmeler kaydedilmiş, bu bağlamda, Cedidcilerin kadın hakları

⁶⁹ Gülzar İbrahimova, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Kadın Hakları”, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, C. 3, S. 1, 2018, s. 269,270.

⁷⁰ Rana Mirzazade, “Azerbaycanda Kadın Hareketi”, *Azerbaycan’da Kadın Meselesi*, Azerbaycan Neşriyat, Bakü 2006, s. 61.

⁷¹ Rajova, s. 74.

⁷² Mehmetov, s. 594.

⁷³ *Azerbaycan Tarihi*, C. 5, s. 409.

⁷⁴ Mais Emrahov, *XX. Asırda Azerbaycan’da Milli Azatlık Hareketi*, ADPU Neşriyat, Bakü 2009, s. 81.

⁷⁵ Mirzazade, s. 64, 6-5

konusundaki çalışmaları, Azerbaycan toplumunun modernleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.

Sonuç

Avrupa'da gerçekleşen coğrafi keşiflerin ardından ortaya çıkan ekonomik refah, entelektüel özgürlüğü teşvik etmiş ve bu durum, Aydınlanma Çağı'nın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle bilimsel, felsefi, sosyal ve siyasi alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiş; Liberalizm, Nasyonalizm ve Sosyalizm gibi yeni ideolojiler bu süreçte ortaya çıkarak XIX. yüzyılın genel karakterini belirleyici unsurlar haline gelmiştir.

Siyasi bağlamda, özellikle Nasyonalizmin yaygınlaşmasında, Fransız Devrimi'nin oynadığı rol merkezi öneme sahiptir. Devrimin Avrupa ve diğer bölgelere olan etkisi, ulusçuluk ve milliyetçilik gibi kavramların güç kazanmasına zemin hazırlamış, bu durum yerel siyasi hareketleri ve ideolojik akımları da derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, Rusya'da ortaya çıkan Cedid hareketi, geleneksel yapıya karşı bir modernleşme çabası olarak öne çıkmış ve özellikle eğitim ve kültür sahasındaki reformlarla politik bir aksiyon kazanmıştır. Cedid hareketinin bu eğilimleri, Azerbaycan'da Türk halklarının ilk cumhuriyetçi devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırlayan önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Özellikle sosyal adalet ve eşitlik söylemleri açısından, Cedidcilerin kadın hakları konusundaki mücadelesi, dönemin sosyo-kültürel yapısı içinde dikkate değer bir yer tutmaktadır. Cedid hareketi, geleneksel cinsiyet rollerine karşı alternatif bir bakış açısı sunarak, kadınların toplumsal ve siyasal alanlardaki varlığını artırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'da kadınların eğitimi ve toplumsal haklarının genişletilmesine yönelik girişimler, dönemin Batı dünyasında gözlemlenen kadın hakları hareketlerinden önce anlamlı sonuçlar vermiştir. Cedid hareketinin kadın hakları konusundaki katkıları, Azerbaycan toplumunda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Cedid hareketi, XIX. yüzyılın modernleşme süreçleri içerisinde önemli bir yer tutmakta olup, eğitim, kültür ve siyaset alanındaki reformlarıyla Azerbaycan'ın ulusal ve toplumsal yapısının dönüşümüne katkı sağlamıştır. Özellikle kadın haklarına yönelik mücadeleleri, bu hareketin toplumsal reform vizyonunun önemli bir parçasını oluşturmuş, Azerbaycan'da kadınların toplumsal statüsünün iyileştirilmesi ve siyasal haklarının tanınması süreçlerinde kritik bir rol oynamıştır.

Kaynakça

- Açıkkaya, Savaş, "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 28, 2010, s. 403-420.
- Adıgüzel, Sedat, "Tiflis Edebi Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 41, 2007, s. 1-21.
- Ağaoğlu, Ahmet, *İslamiyette Kadın*, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- Akpınar, Yavuz, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Azerbaycan Tarihi: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi*, C. 5, Bakü 2008.

- Baykara, Hüseyin, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri XIX. Yüzyıl*, Türk Kültünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.
- _____, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi, İstanbul 1975.
- Babaşlı, Mehmet Ali, "XX. Asrın Evvelerinde Azerbaycan'da Milli Uyanış ve Maarifçilik Harekâtı", *Kafkas Üniversitesi Filoloji Fakültesi*, S.12, Bakü 2003.
- Bayram, Parvana, "Abbaskulu Bakühanov'un Hayatı, Eserleri ve "Kitab-ı Askeriye" Hikâyesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII., S. 27, 2013, s. 145-165.
- Beriş, Hamit Emrah, "Rönesans Ve Reform", *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ed. Hamit Emrah Beriş, Fatih Duman, Orion Kitabevi, Ankara, 2016
- Beşiroğlu, Eşir, *Hamının Sevimlisi*, Teknur Neşriyat, Bakü 2012.
- Camalova, Dilruba, Möminat, Ömerova, Sabir, Genceli, *Kadın Hareketinin Ön Cergelerinde*, Azerbaycan Neşriyat, Bakü 2004.
- Çandarlıoğlu, Gülçin, *Türk Destan Kahramanları*, AND Yayınları, İstanbul 1977.
- Devlet, Nadir, *1917 Ekim İhtilâli ve Türk Tatar Millet Meclisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Durmuş, İlhami, *Türk Tarihinin Öncüleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Eliyev, Kamran, *Edebiyat Tarihine Bir Bakış*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, Bakü 2013.
- Emrahov, Mais, *XX. Asırda Azerbaycanda Milli Azatlık Hareketi*, ADPU Neşriyat, Bakü 2009.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968.
- Göçeri, Nebahat, "Kadın Hareketini Etkileyen Fikir Akımları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2004, s. 61-76.
- Gültepe, Necati, *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
- Hablemitoğlu, Şengül, "İsmail Bey Gaspıralı ve Kadın Hareketleri" *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri, Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları*, 2014, s.71-83.
- Halilova, Hanım, *Tarihten Bu Güne Türk Kadını*, İlke Emek Yayınları, Ankara 2004.
- Heyat, Farideh, *Azeri Women in Transition: Women in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan*, Routledge, London, 2002.
- İbrahimov, Feridun Nadiroğlu, Rufet Latifoğlu Hüseyinzade, *Pedagojik Derslik*, C. 2, Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı Azerbaycan Muallimler Enstitüsü, Bakü, 2012.
- İbrahimova, Gülzar, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Kadın Hakları", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, s. 262-286.
- İsmayılov, Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, C. IV., 2007.
- Kamberova, Şehla, *Ölmez Eserleri İle Ölümsüzlük Zirvesini Feth Eden Söz Sarrafı Kasım Bey Zakir*, Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazırlığı, Bakü 2014.
- Kitapçı, Zekeriya, *Azerbaycan- Harzem ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005.

- Qasımova, Sevinç, “Azerbaycan Maarifçi Kadınların Aydınlanma Hareketinde Yeri” IV. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Nisan, Niğde 2017.
- Mehmetov, İsmail, *Türk Kafkas’ında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Memmedli, Şureddin, Gocaeva Memmedova, Gülnara, “Ahıskalı İlk Kadın Eğitimci Şefika Şeyhzade Efendizade, *Bizim Ahıska*, 2012, s. 13-16.
- Mirzazade, Rana, “Azerbaycanda Kadın Hareketi”, *Azerbaycan’da Kadın Meselesi*, Azerbaycan Neşriyat, Bakü 2006.
- Ögel, Bahaddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.
- Rajova, Sudaba, *Kadın Hakları Azerbaycan Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.
- Saygın, Arda Umut, “Anthony Giddens’in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları”, *Abant Kültür Araştırma Dergisi (AKAR)*, C. 1, S. 2, 2016, s. 69-80.
- Savaşkan, Vafa, “Azerbaycan Eğitimcilerinden İsmail Bey Gutgaşanlı ve Avrupa Etkisinde Yazılan İlk Hikâyesi: Reşit Bey ve Saadet Hanım” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2013, s. 175-194.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 45, 2009, s. 1-12.
- Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1987.
- Süleymanlı, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Süleymanov, Manaf, *Eşittiklerim Okuduklarım Gördüklerim*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1987.
- Uca, Alaattin, “Mirza Fetali Ahundzade’nin Türk Dünyası’na Hizmetleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. XVII, 2001, s. 365-382.
- Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Yagublu, Nesiman, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015.
- Yeşilot, Okan, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, Okan, *Hasan Melik Zerdabi ve İkinci Gazetesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012.
- _____, Okan, “Hanife Hanım Melikova”, *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar*, Vakıfbank Yayınları, İstanbul 2023.